

Психологічні труднощі обдарованих учнів

Забота об одаренных детях сегодня – забота о развитии науки, культуры и социальной жизни общества завтра. Несмотря на сложность проблемы развития, обучения и воспитания одаренных детей, важность её рассмотрения требует новых подходов. В современной психологии, описывая портрет одаренного ребенка, исследователи отмечают множественность характерных особенностей одаренности.

Ключевые слова: одаренность, психологические особенности, развитие, обучение, воспитание, психолог, ученик, ребенок.

Care of gifted children today - care of development of a science, culture and social life of a society tomorrow. Despite of complexity of a problem of development, training and education of gifted children, the importance of its consideration requires all new approaches. In modern psychology, characterizing a portrait of the gifted child, the researchers mark gifted of characteristics gifted.

Key words: gifted, psychological features, development, talent, training, education, psychologist, schoolboy, child.

В наш час проблема обдарованості є однією із найактуальніших проблем освіти, шкільного навчання. Все більше педагогів звертаються до психолога, тому що мають труднощі у роботі з обдарованими дітьми. Так як відсутня цілісна система навчання й виховання обдарованих учнів у загальноосвітніх школах, педагоги змушені самотійно шукати нові напрями для розвитку їх здібностей, таланту. Але різноманітність проявів обдарованості не завжди дозволяють педагогу розпізнати, виділити обдаровану дитину з ряду успішних учнів. Тому обдарованість більшості дітей може залишитися потенційною, або ж спричиняти цілий ряд психологічних проблем самій дитині та оточуючим її дорослим.

На жаль, велика кількість обдарованих дітей залишається поза увагою шкільного психолога тому, що все більшого поширення набуває практика надання допомоги учням, що мають поведінкові, соціально-емоційні порушення, неуспішність у навчання і т.д. Безперечно, такі діти створюють безліч проблем вчителям та батькам, і потребують психологічної корекції. Рідше, професійна допомога торкається обдарованих учнів. Чому так відбувається?

Обдарованість у звичайній школі може проявлятися у двох видах: як благополучний розвиток дитини у всіх сферах життєдіяльності та обдарованість як проблема дитини та оточуючих її людей [1]. Звісно, у першому випадку обдарованість нікому не заважає, навіть навпаки, дитина може допомагати іншим учням, що не встигають у навчанні, може стати взірцем для наслідування і т.п. Але природній талант буде потребувати від педагогів використання розвивальних програм з врахуванням індивідуальної унікальності обдарованого школяра, що також не завжди спостерігається на практиці. Обдарованість як проблема дитини та оточуючих її людей частіше приховується за цілим комплексом різних проблем: поведінкових, навчальних, внутрішньо психологічних. Ось тут завдання психолога – відрізнити обдарованість від дезадаптованості. Для цього необхідно як найкраще знати психологічні особливості обдарованих дітей, які при неправильному навчання та вихованні, несприятливих факторах соціального середовища можуть стати проблемою у розвитку таких дітей, взаємодії з ними дорослих.

Виявлення та врахування психологічних особливостей забезпечать умови для повноцінного розвитку неповторної унікальності обдарованого учня. Вчені, психологи (Н.С. Лейтес, Б.М. Теплов, В.М. Русалов, О.В. Запорожець, Я.О. Пономарьов, О.М. Матюшкін, Моляко В.А. та ін.) характеризують складові риси, ознаки, прояви обдарованості, ґрунтовне знання яких, допоможе шкільному психологу вирішити цілий ряд завдань у роботі з обдарованими дітьми.

Мета нашого дослідження - розглянути психологічні особливості обдарованих дітей, не врахування яких може призвести до проблем та труднощів в їх розвитку, навчанні й вихованні.

Не дивлячись на розповсюдження уявлень щодо благополучності психологічного розвитку обдарованих дітей, внаслідок своїх внутрішніх якостей та конкретних ситуативних факторів обдаровані діти та дорослі підпадають до психологічної групи ризику. Внутрішні та зовнішні ситуативні фактори можуть призвести до виникнення в обдарованих дітей труднощів у спілкуванні та багатьох інших психологічних проблем.

Кожна людина - це неповторна індивідуальність, і тому вона характеризується своїм унікальним набором особистісних якостей, рівнем їх розвитку, який і буде визначати рівень творчих досягнень і можливостей конкретної людини. У дітей ці якості виявляються нерівномірно, деякі зовсім відсутні. Для стимулюванні розвитку обдарованості перш за все необхідно вивчати індивідуальні особистісні якості дитини.

Обдаровану дитину інколи порівнюють із губкою, що поглинає найрізноманітнішу інформацію та відчуття [8]. Втім, така здатність до сприйняття сусідить із вразливістю, яка породжується підвищеною чутливістю. Ці діти все сприймають і на все реагують. Вони проявляють надмірне захоплення у всьому – в емоційних реакціях, інтелектуальних заняттях, суперництві з братами і сестрами або в протистоянні дорослим. Захоплення часто проявляється в надмірній рухливій активності й невгамовності. Поряд з захопленнями обдаровані діти проявляють особливу чуттєвість до всього - до емоцій і почуттів, звуків, дотиків, запахів тощо.

Тяжіння обдарованих зрозуміти, дослідити, знайти логіку є такою ж важливою характеристикою, як здатність бачити можливості й альтернативні рішення. Обдаровані діти, часто не враховуючи стандартні вимоги, не здатні, таким чином, до конформізму, особливо якщо ці стандарти йдуть врізнобіч з їхніми інтересами [7].

Однією з поширених прикметних особливостей обдарованої дитини є цілеспрямованість у тому, що стосується її інтересів: велика впертість та зосередженість у досягненні мети; здатність до перфекціонізму [8]. Коли результати не відповідають підвищеним внутрішнім стандартам дитини, в неї виникає відчуття незадоволеності й неабиякі переживання. Звідси, бере початок недовіра до власних можливостей, й дитина може кинути справу, не закінчивши її. Часто цьому сприяють завищені очікування вчителів, амбіції батьків. Адже спершу дитина намагається, щоб задовольнити референтну групу людей, до якої входять близькі їй люди. У неї формуються уявлення, що саме за допомогою успіху можна отримати максимальну увагу та безумовну любов батьків. На цій основі й виникає життєва формула дорослого: головне в житті успіх. Якщо дитина не дотягує до завищених стандартів, які пропагує сім'я, у неї з'являється почуття провини, що теж призводить до внутрішньої проблематики особистості.

Безсумнівно, успіхи і таланти відіграють важливе значення у житті кожного, хто націлений на їх розвиток. Але більш важливим є гармонійний розвиток дитини, відчуття здорового балансу. Кожну дитину потрібно сприймати, перш за все, як особистість й бачити не лише її здібності та досягнення.

Обдаровані діти завжди відкриті всьому новому, схильні до пошуку нових вражень, знань, відчуттів для насичення свого мозку. Також вони відрізняються нестандартним мисленням та сприйманням. Саме ця здатність часто стає основою творчості, винахідливості. Обдаровані, зазвичай, володіють великим словниковим запасом, вільно висловлюють свої думки й сприймають світ набагато глибше, неординарно [6].

Для успішного розвитку цих рис необхідно поважати дитину, як особистісну цінність підтримувати у процесі пізнання, не обмежуючи при цьому її внутрішню свободу.

За даними багатьох досліджень взаємовідносини з однолітками у обдарованих дітей загалом складаються дуже нелегко, у більшості випадків

через внутрішню асинхронію (асинхронія розвитку), яку виявляють безліч обдарованих дітей, коли нерівномірно розвиваються в академічному плані, у спілкуванні, у становленні особистості [5].

Це та багато інших зазначених проблем пов'язані з певними сильними сторонами обдарованих дітей. Якщо обдаровані швидко сприймають і утримують інформацію, то їх може дратувати повільне засвоєння інформації іншими. Якщо, з одного боку, вони володіють великим словниковим запасом і з легкістю виражають свою думку навіть у складних питаннях, то з іншого - ефективно використовують слова в будь-якій зручній для себе ситуації, щоб виділитися або вигородити себе.

Зазвичай, обдарована дитина є уважною й відкритою всьому новому. Це призводить до надмірної зосередженості, довірливості й легковажності. Такі риси, як чуттєвість, емпатія, бажання бути прийнятими іншими нерідко призводять до страху критики, потреби в обов'язковому визнанні та гідному оцінюванні. Надмірна рухливість, енергійність, що притаманна обдарованим дітям, викликає в них відчуття фрустрації під час бездіяльності [7].

Для обдарованих дітей взагалі властива готовність до засвоєння знань, чутливість до образних вражень, рухливість уяви, допитливість. Існує вікова чутливість, особлива чуйність до оточуючого, яка своєрідно характеризує дитячий вік. На кожному віковому етапі розвитку дитини виникають та чергуються так звані сенситивні періоди, тобто найбільш сприятливі передумови для розвитку психіки в певному напрямі [4]. При цьому чергуванні сенситивних періодів відповідно змінюються як чутливість, так і активність дітей. Вікові розумові переваги дитини не тільки витісняють, замінюють одне одного, а частково і залишаються в людині, закріплюються, хоча різною мірою, характеризуючи індивідуальні розбіжності між різними дітьми.

Взагалі термін «обдарована дитина» застосовують до зовсім різних за своїми здібностями дітей. За В.С. Юркевичем, існує два основні типи обдарованості:

1. «Особлива, виключна обдарованість». Для виявлення таких

учнів не потрібні спеціальні тести та спостереження. Такі діти особливо зацікавлені інтелектуальною діяльністю, легко розуміють та засвоюють складні пізнавальні матеріали, мають високу ефективність розумової діяльності, характеризуються завищеною критичністю у сприйнятті неточної інформації.

2. «Звичайна обдарованість», або «висока норма». Це учні, які характеризуються високими пізнавальними потребами, успішністю у навчанні, високою адаптивністю до нових ситуацій, зовнішньою привабливістю та здоров'ям.

В.С. Юркевич, зазначає, що особливо обдарованим дітям складно спілкуватися, їх швидке випередження однолітків впливає на їхній соціальний та емоційний розвиток, то у другій групі обдарованих дітей «високої норми» проблем у спілкуванні навіть менше, ніж у звичайних учнів[9].

М.С. Лейтес, у своїх теоретико-експериментальних дослідженнях багато уваги приділяє вивченню вікових передумов обдарованості та виділяє серед розумово обдарованих учнів три категорії:

I категорія – учні, які відрізняються надзвичайно швидким темпом розумового розвитку, що особливо помітно у дошкільному і молодшому шкільному віці;

II категорія – учні із звичайним рівнем інтелекту, які різко відокремлюються у певних видах занять, наприклад, у деяких напрямках науки або техніки. Ця категорія частіше зустрічається серед підлітків і старших школярів;

III категорія – діти, які не досягають помітних успіхів у навчанні або творчих заняттях, але відрізняються своєрідними проявами інтелекту: розвинутою пам'яттю, уявою, спостережливістю. Стосовно цієї групи учнів говорять про ознаки потенційної обдарованості [4].

В процесі аналізу різних підходів до проблеми психологічних особливостей обдарованості (Н.С. Лейтес, Б.М. Теплов, В.М. Русалов, О.В. Запорожець, Я.О. Пономарьов, О.М. Матюшкін, Моляко В.А.) можна зробити висновок, що обдарованість дитини проявляється і розвивається, насамперед, у творчій діяльності і обумовлюється мотивацією навчальної діяльності, характерологічними та індивідуальними особливостями прояву обдарованості. Спрямованість на творчість, особливості характерологічних якостей обдарованих, їх творчі вміння можна спостерігати в процесі їхнього навчання.

На наш погляд, необхідно конкретизувати індивідуально-особистісні риси прояву обдарованості, сукупність яких визначає її творчі можливості. В дослідженнях В.І.Андрєєва, А.М.Лука, Н.В.Кичук, Я.О.Пономарьова, М.М.Потапшика, С.О.Сисоєвої виділяються творчі якості особистості, які характеризують спрямованість на творчу діяльність, її творчі вміння, індивідуальні особливості, які сприяють успіху людини у творчій діяльності [2;3]. Серед них: адекватна Я-концепція, потяг до процесу творчості, сміливість, самостійність, готовність до ризику, ініціативність, цілеспрямованість, наполегливість, працелюбність, вимогливість до себе, спостережливість, енергійність, самовідданість, емоційна активність, здатність до виявлення протиріч, критичність мислення, розвинута інтуїція та інші (всього понад 60 рис).

Висновки експериментального дослідження С.О.Сисоєвої та інші спостереження показали, що певні якості особистості, які впливають на розвиток обдарованості в процесі творчої діяльності, розвиваються недостатньо. Особливо це стосується формування в обдарованих адекватної Я-концепції, розвиток якої має особливе значення для обдарованих дітей. Навіть обдарована дитина, яка має занижену самооцінку, може не реалізувати своїх здібностей і відійти у розряд невстигаючих учнів. У зв'язку з цим, перш за все, батьки, психологи, вчителі повинні допомогти дітям у розвитку адекватного позитивного уявлення про свої можливості. Велике значення при цьому має емоційно-доброзичливе ставлення до обдарованих, заохочення їх до творчої

співпраці. Своєчасна та адекватна підтримка дорослих з раннього дитинства – запорука формування у дитини адекватної Я-концепції. [2].

Слід підкреслити, що індивідуальні особливості психічних процесів прояву обдарованості потребують детального вивчення з боку психологів, тому що гальмування розвитку психічних процесів обдарованості рано чи пізно призводить до спаду успішності навчання і розвитку загальної обдарованості дитини.

Так, М. Бітянова, у дослідженні феномену обдарованості, вказує на її різноманітну симптоматику. Головною особливістю є наближення обдарованої дитини до дезадаптованої у поведінці, навчанні та внутрішньому стані. Обдарованість як проблема дитини може характеризуватися у сфері навчання: низькою мотивацією, демонстративною, тривожною поведінкою, відсутністю знань з певних предметів. Причини шкільної неуспішності дослідниця вбачає у стійкій фрустрації пізнавальних потреб та можливостей обдарованих дітей. Масова школа зі стандартизованою програмою гальмує пізнавальний розвиток обдарованої дитини та призводить до появи багатьох проблем [1].

Емоційні та поведінкові проблеми обдарованих дітей проявляються у формі дезадаптованої поведінки: асоціальність, агресивність, демонстративність, протест, тривале придушення важливих потреб, крайні прояви – зухвалість, брутальність. Причиною таких порушень дослідниця називає тривалу депривацію важливих психологічних потреб, задовольнити які не може школа та батьки, близькі люди. Ще однією причиною є не сформованість в учня засобів продуктивного спілкування та індивідуальні внутрішньоособистісні проблеми, серед яких усвідомлення обдарованою дитиною своєї відмінності від інших учнів. Переживання дитиною своєї унікальності та відмінності може бути у формі тривожності, невпевненості, замкнутості, відчуженості, внутрішніх конфліктах. Тому робота психолога повинна мати терапевтичний напрямок, так як такі труднощі мають психосоматичний характер.

Обдарованість як проблема вчителів має, на думку дослідниці, три основні причини:

1. неготовність вчителя прийняти обдарованість певного учня;
2. бідність професійних форм та методів навчання окремого вчителя;
3. «експлуатація» педагогом обдарованості школяра з власних міркувань [1].

Психологічна неготовність вчителя прийняти обдарованість учня продиктована викривленою системою уявлень про дитину, її реальні можливості, вчинки. Витоки такого неприйняття можуть мати глибинно психологічне коріння як неможливість визнати те, що учень є вищим, має переваги у професійній діяльності вчителя. Крім того, навчання на уроках потребує від вчителя нових, не стандартних, інформаційно насичених методів, прийомів, особливого підходу до обдарованої дитини. У вчителя може просто не бути зацікавленості у їх використанні та необхідних навиків володіння ними. Третя причина може мати компенсаторний характер власних неусвідомлених проблем, коли учень перетворюється на «інструмент» підняття престижу вчителя, школи [1].

Тому завдання психолога буде полягати по-перше, у тому, щоб розпізнати та відокремити обдарованість від дезадаптації, по-друге, визначити чи є обдарованість проблемою самого учня, або є проблемою вчителя. Проведення психологічної діагностики допоможе психологу у визначенні таких завдань.

Напрями роботи при наданні допомоги психологом, у випадку обдарованості як проблеми дитини, М. Бітянова називає:

1. Просвітницька, консультативна робота з вчителями, батьками із прийняття обдарованості дитини.
2. Консультативна, методична робота з вчителями, батьками, спрямована на створення для даної дитини освітнього

середовища, що задовольнятиме її інтереси.

3. Консультативна, методична робота з дорослими, спрямована на організацію соціального життя обдарованої дитини відповідно її пізнавальним інтересам.
4. Психотерапевтична, глибинно корекційна робота з обдарованою дитиною по вирішенню її внутрішньо психологічних проблем.
5. Соціально-психологічне навчання обдарованої дитини навичок спілкування, поведінкових реакцій.
6. Консультативна робота по усвідомленню учнем своєї обдарованості та унікальності, відмінності від інших.
7. консультативна допомога у побудові нових стосунків із світом відповідно до власних особливостей, можливостей [1].

У випадку обдарованості як проблеми дорослих, дослідниця виділяє наступні напрями роботи по її виправленню:

1. Психолого-педагогічна освіта педагогів та батьків з метою розширення їхніх уявлень про феномен обдарованості, особливості навчання та виховання обдарованих дітей.

2. Створення в освітньому середовищі обдарованої дитини соціально-психологічних умов для прояву та розвитку обдарованості учнів, шляхом проведення консультативної роботи, надання допомоги педагогам у розробці нових програм навчання.

3. Формування в освітньому середовищі психологічної установки відносно обдарованості як феномену, унікального стану особистості.

Отже, вивчаючи обдарованість як природній, цілісний стан особистості, необхідно звернути увагу на умови прояву даного феномену: особливості психічного розвитку дитини, інтелектуальний розвиток, пізнавальні інтереси, потреби, емоційно-поведінкову сферу, систему стосунків з оточуючим світом, індивідуальні характерологічні особливості, внутрішньо психологічний стан,

творчі можливості, фізичний розвиток [1].

Таким чином, в сучасній психологічній науці, дослідники так характеризують портрет обдарованої дитини: високий рівень інтелектуального розвитку, вміння аналізувати, інтегрувати та синтезувати інформацію, пошуково-перетворюючий стиль мислення, здатність до виявлення протиріч, цілісність, синтетичність та самостійність сприйняття, вимогливість до себе, ініціативність, самостійність, почуття гумору, високий енергетичний рівень тощо. Ці діти відрізняються відмінною пам'яттю, багатим словниковим запасом і, в той же час, низкою суперечних якостей, які не дозволяють оточуючим сприймати їх як звичайних дітей. Вони занадто вразливі, особливо гостро переживають невдачі, часто перебувають у стресовому стані, мають тривожність. Завзяття та прагнення довести почату справу до кінця нерідко сприймається дорослими як упертість, шкідливість; цікавість обдарованих дітей може оцінюватись як порушення норм. Обдаровані діти не люблять одноманітності, їх важко переключити, якщо вони поглинули в роботу. Вони нонконформісти, їх не цікавлять дріб'язкові речі. Вони чинять опір конформізму та зазубрюванню (або суворій дисципліні), більш схильні до незалежності та змагань, відрізняються високими соціальними ідеалами, допитливі, завзяті, схильні до творчості, чутливо сприймають настрій оточуючих, гостріше реагують на несправедливість [7]. В сферах, що відповідають їх обдарованості, такі діти не тільки досягають рівня, характерного для більш старшого віку, але і сам процес їх розвитку, і результат їх діяльності мають унікальний характер. Саме тому обдаровані діти, як правило, сприймаються як аномальне явище, потребує особливої уваги, допомоги та розуміння їх проблем з боку психолога, вчителя, батьків, суспільства.

Література:

1. Бітянова М. Психолог у школі: зміст діяльності й технології. – К.: Главник, 2007. – 160 с.
2. Дружинин В.Н. Психология и психодиагностика общих способностей. – Москва: Наука, 1994. – 327 с.
3. Дружинин В.Н. «Структура психометрического интеллекта и прогноз индивидуальных достижений // В кн.: Современные концепции творчества и одаренности / Под ред. Богоявленской Д.Б. – М., 1997.
4. Лейтес Н.С. Способности и одаренность в детские годы. - М.: Просвещение, 1984.
5. Матюшкин А.М. Концепция творческой одаренности // Вопр. психологии. - 1989. - №26. - С.29-36.
6. Матюшкин А.М. Загадки одаренности. - М.: Просвещение, 1993.
7. Психология одаренности детей и подростков / Под ред. Н.С. Лейтеса. - М.: Издат.центр «Академия», 1996.
8. Рибалка В.В. Психологія розвитку творчої особистості: Навч. посібник. – К.: ІЗМН, 1996.
9. Юркевич В.С. Проблема диагноза и прогноза одаренности в работе практического психолога.// Школа здоровья. - Т. 4. - М, 1997.